

Ideea europeană în istorie

Angela Banciu

Universitatea Politehnică București

În momentul de față trăim cursul unei schimbări de paradigmă, după ruptura radicală cu ideea europeană, generată de divizarea, timp de o jumătate de secol, a continentului nostru.

Studiul își propune să analizeze originea și specificul Europei, precum și evoluția lentă a ideii europene, până în epoca modernă. Se relevă, de asemenea, modalitatea de afirmare, treptată, a conștiinței identității europene, ea fiind exprimată și prin elaborarea a numeroase proiecte de înfăptuire a unității instituțional-politice a Europei. Aceste proiecte au putut fi valorificate, în practică, în perioada postbelică.

Originea și specificul Europei

Ideea de Europa a însuflețit, încă din timpurile străvechi, gândirea și interesul istoricilor, filosofilor, poezilor, economiștilor, antropologilor etc., iar după al doilea război mondial, studiile consacrate acestei probleme capătă o și mai mare amploare.

Ideea europeană a devenit, într-un fel, atât de comună, încât pare uneori insesizabilă, găsindu-se pretutindeni și nicăieri. Ea are o vechime de milenii, spre deosebire de construcția europeană, care reprezintă procesul conștient de formare a unității economice, politice și instituționale a acestui spațiu, cu o vechime de doar câteva decenii. Ideea europeană are conotații diferite de natură mitologică, astronomică, geografică, geopolitică, spirituală, istorică, reunind într-un ansamblu unitar toate aspectele mai înainte menționate. Numele de Europa are o etimologie controversată, unii autori atribuindu-i fie o origine semitică, fie celtică sau grecească. De pildă, în

Enciclopedia franceză, Europa provine din cuvântul fenician *hereb*, care înseamnă „uscat”, alți autori stabilind o relație între Europa și cuvântul semitic *oreb* sau *ereb*, ce desemnează Apusul sau „Țara soarelui-apune”, cum era văzută această porțiune de pământ din țările Magrebului. Cert este faptul că noțiunea de Europa apare pentru prima dată în mitologia greacă, fiind numele prințesei din Tyr (Fenicia), fiica mai mică a lui Poseidon, răpită de Zeus, preschimbat în taur, și dusă în Creta. Din căsătoria lor s-a născut Minos, întemeietorul dinastiei cretane, lumea miceniană-cretană constituind leagănul civilizației europene (cf. Carpentier, Lebrun, 1997, 13-15).

Dacă termenul Europa îi era necunoscut lui Homer, el apare pentru prima oară la Hesiod, în opera sa *Theogonia*, în secolul VIII î.Hr., acesta nedesemnând însă un continent, ci unul dintre numele celor trei mii de Oceanide, nimfe ale mării, fiicele Oceanului și ale zeiței Tethys.

O altă conotație a Europei este cea astronomică, ea fiind al patrulea satelit ca mărime al planetei Jupiter, descoperit de Galilei și botezat astfel de un astronom german (Marga, 2001, 21). Dar, cele mai semnificative conotații ale Europei sunt geografice și istorice. Ele ilustrează construirea unui spațiu ce se individualizează în raport cu Asia și Africa, devenind a treia parte a lumii cunoscute ce tindea spre o entitate cu caracteristici proprii. Primul care stabilește dimensiunile sale geografice este tot Hesiod, care situează Europa la nord de Grecia continentală, excluzând Peloponezul și insulele grecești. Două secole mai târziu, Herodot evocă ambițiile regelui Xerxès de a cucerii Europa, „pământ extraordinar de frumos [...], unde nici un muritor nu este demn de a fi stăpân” (du Rèau, 1995, 18). Referindu-se la greci, Herodot arată că aceștia împart pământul în trei părți: Europa, Asia și Libia (Africa de azi). El fixează limitele estice ale Europei pe Tanais (Don).

Conturându-se la primul istoric al Antichității, dimensiunea geografică va căpăta o descriere din ce în ce mai complexă la Strabon, Pliniu cel Bătrân și Ptolemeu, care vor preciza cu acuratețe frontierele sudice și vestice ale continentului, mai puțin cele estice și nord-estice care rămân, multă vreme, obiect de controversă. Însă treptat, din Antichitate și până în epoca modernă, au fost determinate limitele exacte ale continentului nostru, ajungându-se la cele pe care le are astăzi kilometrul 1777 al Transsiberianului, care marchează la est direcția Asiei și la vest pe cea a Europei. Munții Urali și fluviul Ural, care se varsă în Marea Caspică, sunt considerate, prin tradiție, ca fiind frontierele orientale ale continentului, formula celebră a generalului de Gaulle „Europa de la Atlantic la Urali” întărind această dimensiune (Fondation Robert Schuman, 1993, 13). Pentru Jean-Baptiste Duroselle, Europa coincide,

înainte de toate, cu o entitate geografică, ea descriind un cadrilater ale cărui limite rămân totuși foarte fluctuante (Duroselle, 1965, 30). Continentul european, în ordinea mărimii, este penultimul, fiind urmat doar de Australia, fapt ce confirmă, într-un fel, caracterizarea lui Paul Valéry că Europa este „un apendice al Asiei”.

Europa s-a confruntat, în decursul timpului, cu diverse tipuri de diviziuni, care i-au marcat evoluția și i-au pecetluit destinul istoric. Dincolo de diviziunea geografică (Europa mediteraneană, de vest, de nord, de est), a existat o diviziune etnică (Europa latină, germanică sau slavă), care a caracterizat feudalismul timpuriu, apoi o diviziune religioasă (Europa catolică, ortodoxă, protestantă) și ideologică (Europa capitalistă sau comunistă). Nici un alt continent nu a avut o evoluție asemănătoare, atât de zbuciumată și, totuși, atât de creatoare în istorie. Începând din 325, după Conciliul de la Niceea, se produce o separare treptată între Europa Occidentală și Răsăriteană care are temeuri atât religioase, cât și politice, legate de împărțirea, la 395, în vremea împăratului Theodosius cel Mare, a imperiului în Imperiul Roman de Apus și de Răsărit. Formal, schisma dintre cele două Biserici se produce la 1054 și se adâncește după cucerirea Constantinopolului de către cruciați, la 1204.

Cu toate acestea, nu se poate susține că Europa catolică și, mai târziu, protestantă s-ar opune Europei ortodoxe, așa cum vor să demonstreze Samuel Huntington și alți istorici preocupați numai de interese politice (Huntington, 1998, 459-462). În Europa, centrele culturale și de putere s-au deplasat dintr-un loc în altul, ea nefiind circumscrisă unui singur pol civilizator, iar bogăția și frumusețea culturii europene își au sorginea tocmai în diversitatea și multitudinea formelor sale, apărute pe o fundație comună.

Entitatea umană europeană este, la originea ei, strâns legată de ideea responsabilității și libertății consacrate în temeiul legilor. Când Asia amenință, prin perși, Europa, acest cuvânt desemnează pentru prima oară și o entitate umană, europenii care rezistă, adică grecii. Herodot, în *Istoriile* sale, explică victoria grecilor asupra barbarilor, în cele două războaie medice, punând în evidență superioritatea grecilor care nu au alt stăpân decât *legea* și se conduc ei înșiși, spre deosebire de războinicii persani care se supun unui singur om și nu au altă motivație decât interesul și teama. Tot la fel, Eschil, în marea sa tragedie *Perșii*, pune în valoare, ca și Herodot, exact acest dat fundamental: „Grecii se conduc ei înșiși și nu se supun decât legii, în timp ce popoarele asiatice sunt supuse arbitrariului unui singur om” (Werner, 1992, 24-25). Mai târziu, în secolul IV î.Hr., Socrate reia ideea unei Europe opuse Asiei, programul său fiind simplu – unirea polisurilor și triumful Greciei împotriva barbarilor, ca rezultat al acestei uniuni.

Marea invenție a grecilor în istorie reprezintă punctul esențial de plecare pentru cultura europeană, adică legarea strânsă a acesteia de politic. Astfel, superioritatea culturii europene este dată de *logos*, care radiază de la greci.

Din această perspectivă se ridică întrebarea: care este specificul Europei și al culturii sale?

Unitatea geografică pe care o numim Europa este indisolubil legată de noțiunile de *cultură* și *civilizație* (Banciu, 2003, 30-34). Când spunem Europa ne gândim întotdeauna la cultura și civilizația ei, astfel încât aceste trei noțiuni pot fi uneori înlocuite.

Dacă astăzi Europa înseamnă cultură și civilizație, este important de observat că, poate într-un mod paradoxal, ea s-a format din barbarie, din năvălirile popoarelor

germanice și slave și a trebuit să lupte greu pentru a supraviețui în istorie, fiind după expresia lui Marc Bloch o „citadelă asediată sau mai bine spus invadată” (Braudell, 1994, 15).

La începuturile ei, lumea europeană a fost „o lume frământată, chinuită înăuntrul, hărțuită în afară” (Braudell, 1994, 15), dar de o evidentă omogenitate. O civilizație născută din multiple amestecuri etnice, politice, economice, dar având tradiții și credințe comune și, mai ales, „aceleași necazuri”, cum spune Braudel, pe care a încercat mereu să le remedieze.

Civilizația europeană are la bază trei componente originare: creștinismul, umanismul grec și ordinea juridică romană. Ea a conservat aceste moșteniri cărora le-a adăugat noi elemente ce definesc astăzi, deopotrivă, diversitatea și structura sa unitară. Astfel, la contribuția pe care lumea greco-romană și creștinismul au adus-o la înflorirea Europei, trebuie să adăugăm construcția instituțională a regimurilor feudale și apoi parlamentare moderne, ce exprimă diversitatea de organizare funciară și culturală europeană. Cu prilejul unei conferințe susținute la Universitatea din Zürich, în noiembrie 1922, Paul Valéry spunea: „Eu voi considera ca europene toate popoarele care în decursul istoriei lor s-au aflat sub trei influențe pe care le voi enumera. Prima este cea a Romei [...] model etern al puterii organizate și stabile. A doua este cea a creștinismului, care vizează și atinge progresiv conștiința profundă... În fine, aportul Greciei, căreia îi datorăm disciplina spiritului... o metodă de a gândi care tinde să raporteze toate lucrurile la om, la omul complet”. În concluzia conferinței sale, el încheia cu această formulă: „Toate rasele și tot pământul care a fost succesiv romanizat, creștinat și supus spiritului grecilor sunt categoric europene” (Valéry, 1957, *apud* du Rèau, 1995, 20).

La sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI, influența spiritualității europene asupra lumii a sporit, întregul glob aflându-se practic, sub impactul modelului european, Europa fiind purtătoarea de cuvânt a umanității (Noica, 1968, 29). Cultura și civilizația europeană se deschid spre restul lumii, spre toate culturile și civilizațiile știute. Pe bună dreptate, Constantin Noica afirma că misterul culturii și civilizației europene este acela de a nu avea mister, închidere în sine. Cultura europeană nu reclamă inițiere; rațiunea ei filosofică, modelele științifice, valorile politice și morale pot fi cunoscute și înțelese de oricine dorește să se integreze în spiritul ei.

Spiritualitatea europeană are o existență prin continua creativitate sau „neodihna creativității”, cum spunea atât de inspirat tot Constantin Noica. Intrarea în stagnare istorică, întâlnită în cadrul altor civilizații, este străină spiritului european. Spre deosebire de alte civilizații ale lumii, spiritualitatea europeană se întemeiază pe noțiunea de *persoană*, afirmând și dezvoltând ideea personalității și creativității umane în libera ei dezvoltare ca scop și sens al existenței noastre. Noțiunea de persoană are o origine greco-romană, care s-a corelat organic cu conținutul creștinismului evanghelic. Apoi, triburile germanice au favorizat întărirea și afirmarea libertății individuale, ca fundament al alcătuirii și funcționării societăților europene. În acest context, este important de amintit că marele filosof german Hegel a relevat specificitatea Europei prin conștiința libertății individuale apărută în interiorul ei și obiectivată prin voință și acțiune (Hegel, 1968, 409). Libertatea s-a promovat și s-a afirmat atât în conștiința europeană, cât și în structurile instituționale.

Analizând caracteristicile Occidentului, filosoful german Karl Jaspers (Bagdasar, 1969, 91-92) aprecia că ideea de *libertate politică* născută în Grecia, raționalitatea

asociată cu o conștiință a limitelor ei, subiectivitatea despre existența personală și alcătuirea unor instituții care nu se închistează sunt principalele elemente definitorii, specifice ale acestuia și, am adăuga noi, ale întregii Europe în devenire. Continentul nostru reprezintă o unitate spirituală, iar specificitatea Europei s-a făcut în raport cu Asia, iar mai recent cu America.

Dorind să definească ce este Europa, Nietzsche a configurat „conceptul cultural al Europei”, America fiind „țara-fică a culturii noastre”, iar Rusia exprimând „ceea ce curge din Europa spre Asia”. Acest concept include numai „acele popoare și părți de popoare care au un trecut comun în grecism, romanitate, iudaism și creștinism” (Marga, 2001, 30). În aceeași perspectivă, filosoful Andrei Marga exprimă specificul culturii europene prin trei concepte: conceptul grec al *individualității*, conceptele romane ale *justiției* și *cetățeanului* și conceptul biblic al *persoanei umane* (Marga, 2001, 33), iar Nicolae Bagdasar socotea, în perioada interbelică, că sunt patru domenii fundamentale de valori pe care Europa le consideră ca făcând parte integrantă din spiritualitatea ei: domeniul științei, al moralei, al esteticii și al religiei, toate patru formând un tot încheșat și articulat. Aceste patru categorii de valori formează „corpul” culturii europene, constituie trăsătura caracteristică a evoluției acestei culturi (Bagdasar, 1931, 12).

În primul rând, cercetarea fenomenelor naturii n-a fost întreprinsă și dezvoltată, într-o asemenea manieră, de nici o altă cultură în afară de cea europeană. De aceea, în spiritul european precumpănesc logosul matematic și cel istoric.

În domeniul eticii, întâlnim particularități semnificative ale culturii europene: libertate, responsabilitate, normă, personalitate sunt categoriile de seamă ale moralei europene. Gândirea nici unei culturi nu a

reușit să elibereze conștiința morală a omului de puteri oculte sau de forțe transcendente ca aceea europeană. Arta europeană are o structură aparte, sociologul german Max Weber demonstrând cum europenii au știut să introducă raționalitatea în toate domeniile artei atât de prețuite în timp. De asemenea, religia popoarelor europene are unele caracteristici diferite față de celelalte religii ale lumii. Catolicismul și ortodoxismul, întemeindu-se pe actul original al creației, nu exclud din sânul lor formele logice. De aceea, în timp a apărut o transformare evidentă a „dogmei” creștine. O caracteristică fundamentală a creștinismului este ideea transcendenței ca sursă a ordinii sociale și morale, ideea unei divinități identice cu lumea fiind străină spiritului european. O altă caracteristică majoră a creștinismului este ideea de muncă pregnant exprimată de protestantism, aceasta având urmări benefice asupra dezvoltării civilizației europene (Weber, 1993, 53-70).

Lumea europeană s-a întemeiat pe o organizare de stat, preluată și dezvoltată din dreptul roman, care a devenit model pentru întreg globul. Ordinea juridică rațională a rămas de la romani ca o moștenire sacră a popoarelor europene, cultura dreptului promovând individul ca scop și sens al dezvoltării istorice. Statele europene sunt state juridice, întreaga lor evoluție fiind străbătută de principii de drept riguroase. *Pereat mundus, fiat justitia* este o normă de viață publică ce reflectă rolul esențial pe care îl are justiția în societatea europeană.

Europa a fost cea dintâi care a pășit în sfera civilizației tehnice, democrația și industrialismul constituind două instituții capitale ale lumii moderne, făurite în Anglia și preluate ca model de întreaga lume. Englezii au pus bazele primei societăți europene care a realizat trecerea de la un stil de viață agricol și aristocratic la un stil de viață industrial și democratic, izbutind

să extindă sistemul democratic al orașului-stat din epoca Antichității la scară națională. Aici se află, în opinia marelui istoric englez Arnold Toynbee, originalitatea structurilor politico-juridice pe care le-a construit Anglia în epoca modernă și care au devenit o particularitate specifică a Europei (Toynbee, 1997, 324), lăsată moștenire întregii lumi.

Dacă în trecut specificitatea Europei era raportată așa cum menționam, doar la Asia, ea se conturează acum tot mai mult și în corelație cu America. De altminteri, Alexis de Tocqueville sesiza încă de la mijlocul secolului al XIX-lea – mai precis, din 1835 –, unele deosebiri între spiritualitatea europeană și cea americană (Tocqueville, 1995). Dar, dacă se poate face o distincție între cultura europeană și cea americană, cele două entități culturale nu pot fi plasate în opoziție, ci mai degrabă putem vorbi de o strânsă legătură între ele. Aceasta ne îngăduie să socotim America drept expresia culturii europene, fiind potrivite noțiunile de *cultură* și *civilizație euroamericană*.

În momentul de față, Europa reprezintă o realitate gândită, fiind expresia întregirii ei, iar pentru a realiza acest obiectiv trebuie „să privim – așa cum sublinia Alexandru Duțu – Europa dinspre Sud-Est și să judecăm Sud-Estul privindu-l dinspre Occident” (Duțu, 1999, 25). Europa geografică și istorică trebuie să devină o Europă instituțional-politică și culturală puternică atât pentru sine, cât și pentru ordinea mondială contemporană. În acest sens, o retrospectivă istorică de ansamblu asupra evoluției lente a ideii europene ne ajută să înțelegem mai bine faptele, judecățile prezente. Să știm cum sau de ce suntem europeni. Să facem mai multă lumină privind situația actuală, de la începutul mileniului trei. Să cunoaștem moștenirea Europei, având în același timp, misiunea de a inova continuu procesul dezvoltării ei.

Evoluția lentă a ideii europene de la medieval la modern

Mesajul grec despre Europa ca o entitate umană ce are o superioritate culturală a fost transmis Romei, care-l reinterpretează și remodelează. De la istoricul Polibius și poetul Virgilius până la istoricii contemporani, a rămas de referință forța ideii romane constituită într-un concept puternic de civilizație unitară, care trebuia să supra-viețuiască la toate popoarele cucerite. Cheia succesului Romei rezidă, în mare măsură, în asigurarea participării învinșilor la toate drepturile cetății atât de riguros formulate și respectate. În mod cert, nu constrângerea i-a determinat pe învinși să adopte civilizația romană și să se integreze, ci conștiința clară că lumea în care pătrundeau le asigura condiții mai bune de viață, prosperitate, dreptate și liniște socială. De altminteri, rațiunea de a fi a imperiului era lumea civilizată, exprimată prin valorile inerente ale cetățeniei romane care trebuiau afirmate și apărate împotriva barbarilor ce se aflau în afara *limes*-ului, adică a frontierei romane.

Romanii au avut capacitatea și arta de apropiere a spațiilor și etniilor (Brague, 1992, 31-33). Fiind mari urbaniști, romanii au știut să administreze și să gestioneze zone imense ale imperiului printr-o rețea de comunicații pe care au lăsat-o moștenire Europei.

Dacă grecii au avut în decursul istoriei lor un anumit dispreț față de ordinea teritorială, romanii au acordat o atenție majoră frontierelor, teritoriului stăpânit și cucerit. În vreme ce grecii erau centrifugi, romanii au fost mereu marcați de tendințe centripete, de coagulare în jurul metropolei și de asigurare a coerenței teritoriale a Imperiului. Aceasta a înlesnit comunicarea dintre diverse provincii romane, având un rol esențial în expansiunea culturală romană.

Durabilitatea și stabilitatea Imperiului Roman, fenomen remarcabil în întreaga

istorie umană, dezvăluie faptul că Roma a reușit acolo unde a dat greș Atena. Romanii au avut o mare receptivitate față de tot ce este omenesc, de aici izvorând spiritul de toleranță, compromis cu efecte benefice asupra Europei. „Fiecare provincie – spunea Nicolae Iorga – a trăit după datinile ei și a avut atâta libertate câtă era libertatea în datinile pe care le moștenise” (Iorga, 1987, 110). Nu a existat o orânduire romană pentru tot Imperiul care să transforme și să înăbușe viața tradițională. Astfel, de la particularisme și culturi locale, s-a afirmat un model cultural care a dobândit o vocație universală. Perspectiva universalistă a fost întărită în urma Edictului de la Milan din anul 313, conferit de Constantin cel Mare, care a permis libertatea cultului creștin și a restituit bunurile confiscate Bisericii și creștinilor. Edictul a schimbat soarta Imperiului, generând convertirea la creștinism a majorității lumii romane. Imperiul Roman devine creștin, iar universalismul creștin se întemeiază pe ideea credinței personale a fiecărui individ ce-l alcătuiește. Astfel, popoarele europene romanizate și creștinate și-au dezvoltat propria cultură în cadrul unei culturi vaste, iar diversitatea și unitatea culturală au devenit, de atunci, maniera de a fi european. Pavăza militară romană a introdus ordine și liniște în multe locuri unde odinioară erau tensiuni și războaie, asigurând cadrul de dezvoltare specific Romei, ea îndeplinind secole de-a rândul o funcție de pacificare a lumii și oferind popoarelor o siguranță internă și externă necunoscută până atunci. *Ordo Romanus* nu era „un punct de program al Romei, ci al întregii umanități”, întrucât, după o perioadă de aprige războaie, lumea tânjea după liniște, „ea și-a întins mâinile rugătoare spre Roma” (Iorga, 1987, 108-109).

Imperiul a servit nu numai Romei, ci mai ales indivizilor care-l alcătuiau. Marea

abilitate a Romei a constat în a demonstra limpede că popoarele barbare se pot integra Imperiului numai dacă-și exprimă adeziunea la un set de valori și acceptă regulile de drept cuprinse în viața cetății, în viața publică (du Rèau, 1995, 19). Ideologia romană a fost în totalitate deschisă, având un aer de modernitate care se reflectă atât în raport cu particularitățile locale ale popoarelor incluse în Imperiu, cât și față de străini, iar din acest motiv ideea Romei a supraviețuit până astăzi, devenind, prin creștinism, un mit tonifiant pentru alcătuirea unei societăți umane.

Este drept că principiul Imperiului Roman era, în esența lui, unitar și centralizator, fapt care a generat o contradicție permanentă între tendințele unitare, pe de o parte, și cele de emancipare locală, pe de alta. Dar Roma a știut să stăpânească într-o mare diversitate de situații și să soluționeze din mers problemele apărute într-o parte sau alta a imperiului său.

Constituindu-se pe fundamentele civilizației greco-romane, Europa medievală creștină se desăvârșește în jurul secolului al X-lea și-și afirmă propria identitate în lupta cu Islamul. Creștinismul a îndeplinit un rol esențial în transmiterea valorilor culturale civilizatoare romane către Occidentul și Orientul medieval. Europa Occidentală conservă moștenirea Antichității romane, prin intermediul instituțiilor creștinismului, la care se adaugă apoi influențele germanice și ulterior bizantine și islamice. Vechea legătură juridică proprie Romei se substituie unei legături religioase, la fel de puternice.

Trecerea de la Republica Romană la *Respublica Christiana* a fost favorizată de două procese fundamentale: invaziile migratorilor care au accelerat căderea Romei la 476, urmate de formarea regatelor barbare germanice și apoi de adâncirea separării dintre cele două imperii romane. La acestea adăugăm prezența musulmanilor în Europa,

începând cu secolul al VIII-lea, și lupta împotriva Islamului, din vremea cruciadelor.

Termenul Europa apare pentru prima oară în textele cronicarului Isidor cel Tânăr la 759 (du Rèau, 1995, 21), fiind folosit pentru a exprima victoria împotriva Islamului. Acesta ne dă informația potrivit căreia Carol Martel, regele francilor victorios la Poitiers, a apelat la armatele europenilor. Puțin timp mai târziu, lumea carolingiană este desemnată cu numele *Europa* căreia Carol cel Mare îi este *Pater*. În vremea lui, se înregistrează momentul de vârf în utilizarea frecventă a noțiunii de Europa.

Spațiul carolingian a prefigurat viitoarea Europă unită. În opoziție cu cel roman, acest spațiu este deschis spre Nord și Est. Exact în interiorul său, după tragicele războaie mondiale fratricide, s-a format Comunitatea Europeană a celor șase state europene. Imperiul carolingian rămâne astfel de referință pentru Europa unită, cronicarul Angilbert denumindu-l pompos pe regele franc Carol cel Mare „conducătorul adevărat al Europei” (Fondation Robert Schuman, 1993, 22). Încoronarea lui la Roma, în anul 800, simbolizează faptul că Dumnezeu i-a conferit stăpânirea asupra tuturor frontierelor Europei. Acum s-a născut ideea despre *Respublica Christiana* reprezentată de o Europă formată din mai multe regate barbare, creștinismul alcătuind liantul puternic al acestora. Prin intermediul religiei creștine se reeditează, pentru prima oară, o solidaritate lărgită de factură organică la nivelul întregii Europe (Duțu, 1970, 8-9). Convertirea la creștinism generează nu numai o redefinire a ansamblului credințelor, ci modifică cadrul temporal și spațial, precum și sistemul relațional, economic, politic etc. Legăturile organice de natură creștină sunt prezente în viața cotidiană, în relațiile dintre membrii familiei, în toate formele de asociere create, fiind

mult mai puternice decât solidaritățile organizate impuse de putere. În această atmosferă, barbarii nu mai sunt străini, ci păgâni care pot fi asimilați Imperiului în schimbul convertirii la creștinism.

Domnia lui Carol cel Mare reprezintă momentul istoric de simbioză dintre noțiunea de Europa și cea de Roma Nouă, adică Imperiul Occidental reconstituit. Împărțirea Imperiului lui Carol cel Mare nu a însemnat sfârșitul unității europene, deoarece continuă să existe prin credință, fiind un ideal spiritual și o realitate trăită. Pe tot parcursul Evului Mediu, în mentalitatea colectivă au persistat permanent nostalgia imperiului și unitatea pierdută.

Conștiința europo-creștină a avut prilejul să se manifeste în lupta contra Islamului, – singura civilizație care a pus în mare dificultate supraviețuirea continentului nostru. Chiar dacă certurile dintre creștinii latini și bizantini au fost puternice, în timpul cruciadei occidentale ofensive împotriva Islamului (secolele XI-XIV), după căderea Constantinopolului sub turci (1453), cruciada defensivă antiotomană generează forme de solidaritate politică și religioasă la nivelul întregii Europe.

Este important de relevat că, dincolo de disputele politice și religioase, a existat un spațiu european comun pe plan cultural. În sânul comunităților creștine medievale, cultura clericală își reînnoiește sursele și formele odată cu afirmarea orașelor medievale (secolele XII-XIII), prin înglobarea tot mai largă a valorilor Antichității. Dezvoltarea remarcabilă a arhitecturii romanice și apoi gotice, precum și difuzarea modelelor în întreaga Europă latină ilustrează circulația ideilor și a reprezentărilor tehnice în interiorul aceleiași arii culturale. Astfel, „arta, arhitectura, sculptura, pictura au fost elementele de bază ale fondului spiritual comun al creștinătății europene” (Duroselle, 1990, 232-233). Mănăstirile au jucat apoi un

rol important în transmiterea moștenirii culturale a Antichității. Ele cuprindeau laolaltă locuitorii din diverse părți ale Europei, monarhismul oferind un tip de cultură comună.

Unele dintre universitățile medievale își au originea în școlile mănăstirești și episcopale. Universitățile s-au constituit sub formă corporatistă, grupând totalitatea (*universitas*) profesorilor (magiștrilor) și studenților. Papii le-au acordat studenților și magiștrilor dreptul de a se informa pretutindeni (*licentia ubique docendi*). Primind studenți din diverse părți ale Europei, universitățile capătă un adevărat caracter european, limba comună fiind latina.

Odată cu afirmarea fenomenului renescentist și explorările atlantice, imaginarul european se îmbogățește, oamenii dobândind o nouă viziune asupra spațiului. Ei capătă tot mai clar conștiința vechimii lumii greco-romane și descoperă, prin durată istoriei, semnificația valorilor acesteia. Deopotrivă cu expansiunea în timp, ei dobândesc, prin călătorii, o imagine asupra lumii despre care își dau seama că este finită, confruntându-se direct cu America, Asia, Africa. Spațiul cunoscut se lărgeste considerabil, la cel mediteranean adăugându-se Oceanul Pacific, Atlantic, Indian. Ideea europeană se îmbogățește prin raportarea la celelalte continente, iar universul mental al omului se transformă rapid. Bogăția acestei perioade constă în marea fluiditate a frontierelor culturale europene. Erasmus din Rotterdam, cel mai cunoscut umanist, trăiește în patru țări și predă la universitățile din Freiburg, Basel, Bologna, Cambridge. Este unul dintre primii cetățeni „europeni”, simbol al remarcabilei mobilități culturale de la sfârșitul Evului Mediu și zorii timpurilor moderne.

Secolul Luminilor face trecerea de la mica la Marea Europă (Chaunu, 1986, 61-62) care se construiește prin recuperarea creștinătății orientale și extinderea

accelerată a frontierelor colonizării occidentale. Europa clasică era o Europă mică, blocată la sud-est de Imperiul Otoman, izolată de Marea Neagră prin Hanatul Crimeii. Între mijlocul secolului al XVII-lea și mijlocul secolului al XVIII-lea, spațiul european se dublează, prin reîncorporarea creștinătății orientale, pe care schisma religioasă, distanța, năvălirile barbare din stepă și destinul vitreg al așezării turcilor în Balcani o despărțiseră de creștinătatea occidentală. Conștiința dilatării spațiului european va marca puternic gândirea iluministă, care va genera o imagine mai bogată și mai profundă despre Europa în totalitate, precum și despre valorile ei.

Apare conceptul *Europa de Est* creat de enciclopediști, mai exact de Voltaire. Lucrarea sa, *Istoria lui Carol al XII-lea*, reprezintă fundamentul filosofic al iluminismului pentru construirea Europei de Est (Almaș, Banciu, 1994, 26-34). Dacă până în secolul al XVIII-lea Europa era privită de la sud spre nord, umaniștii italieni având un sentiment de condescendență față de popoarele septentrionale, Voltaire a deschis o nouă perspectivă geografică despre Europa, ea fiind privită de la Est spre Vest. Ca lider incontestabil al iluminismului, Voltaire concepe Europa de Est ca aflându-se pe scara progresului, într-un proces de trezire de la barbarie spre civilizație. El dezvoltă dinamicismul popoarelor din acest spațiu (ruși, români, cehi, polonezi, albanezi) și introduce în gândirea europeană ideea acțiunii istorice, izvorâtă din nevoia recuperării rămânerii în urmă, „a timpului pierdut”. Este paradoxal cum problema de înapoiere și dezvoltare a Europei de Est, abordată și formulată în secolul al XVIII-lea, a continuat să structureze modul în care Occidentul a privit această zonă după 1989. Într-o lucrare științific argumentată, istoricul american Larry Wolf analizează și evidențiază puterea vechilor formule care, devenind clișee,

au marcat negativ istoria recentă a Europei de Est (Wolf, 2000).

În secolul al XVIII-lea, ca urmare a mutațiilor spațiale, a creșterii demografice, a spectacolului grandios al revoluției industriale și agricole, a dezvoltării instituțiilor politice, a evoluției moravurilor, gânditorii vremii sunt puși în situația de a reflecta mult mai profund asupra condiției lor specifice de europeni. Chiar Voltaire, în *Eseu asupra moravurilor și spiritului națiunilor*, apărut în 1756, se întreabă care este viitorul Europei și observă că progresele obținute sunt promițătoare, apreciind în mod deosebit succesele împotriva turcilor (Almaș, Banciu, 1994, 50-90).

Evoluția lentă a ideii europene de la medieval la modern poate fi concretizată în modalitatea de alcătuire și conținutul proiectelor de unificare europeană, care devin din ce în ce mai numeroase, pe măsură ce se formează și se dezvoltă conștiința europeană.

Proiecte privind Uniunea Europeană (secolele XV-XIX)

Unul dintre cele mai vechi documente cu privire la unitatea Europei și care reprezintă primul proiect articulat și coerent pe această temă îi aparține juristului Pierre du Bois (1250-1320). Studiind la Universitatea din Paris, du Bois a îndeplinit funcții, succesiv, în serviciul regilor Franței și Angliei. Proiectul său este interesant deoarece el pune pentru prima dată problema raportului dintre suveranitatea statală și instituțiile supranaționale ale Europei, problemă-cheie mai ales pentru dezbaterile de după cel de-al doilea război mondial. Soluția propusă este constituirea unei confederații europene sub egida Papalității, pentru a asigura pacea între națiunile creștine și lupta împotriva necredincioșilor. Conflictetele dintre creștini urmau să fie

supuse arbitrajului unui Consiliu care putea acorda și sancțiuni statelor găsite vinovate de încălcarea prevederilor acestuia. La fel, marele poet Dante Alighieri, într-o lucrare din 1308, intitulată *De Monarchia*, se pronunță pentru unitatea lumii creștine și asigurarea păcii universale, autorul operând o distincție între puterea temporală a monarhului și puterea spirituală a papalității.

În epoca Renașterii, regele Boemiei George Podiebrad supune, în 1464, atenției regelui Franței și senioriei Veneției un proiect de confederație europeană mult mai elaborat și în același timp cu un conținut precis exprimat. Comunitatea europeană era descrisă ca fiind o totalitate, *Universitas* și avea menirea de a aduce pacea în toată creștinătatea. Pentru înfăptuirea acestor obiective trebuia să se înființeze o Adunare, unde hotărârile să fie luate cu majoritate de voturi, fiecare dintre statele participante beneficiind de un vot : regele și principii din Franța, principii Germaniei, dogele Veneției, principii italieni, regii Spaniei, Poloniei, Ungariei, ducii Burgundiei și Bavariei. Adunarea urma să se întrunească la Basel, pe timp de cinci ani, urmând apoi ca sediul ei să se transfere, tot pe cinci ani, în diferite orașe din Franța, Italia, Polonia etc. În fruntea Adunării se afla un Consiliu, cu un președinte ales. O Curte de Justiție sau consistoriu general decidea în procesele juridice. Adunarea dispunea de un blazon propriu, reședință, arhivă, aparat administrativ etc. În caz de conflicte între state, Adunarea, prin intermediul unor delegați, va restabili pacea prin înțelegeri reciproce și arbitraj. Dacă vreun stat nu se supune arbitrajului, celelalte state îl vor aduce la ascultare printr-o acțiune comună. Tot Adunarea era împuternicită să decidă momentul acțiunii comune antio-tomane, să stabilească forțele participante, echipamentul necesar și conducătorii militari, locul de instruire etc.

Este interesant de relevat că proiectul vorbea de unitatea Europei, incluzând atât partea occidentală, cât și pe cea orientală a continentului. El conținea o serie de idei care și-au găsit reflectarea în practica politică europeană de după cel de-al doilea război mondial : organisme politice și juridice suprastatale, arbitraj internațional, armată comună, buget federal. În epocă însă, proiectul a întâmpinat opoziții puternice, regele Ludovic al IX-lea al Franței respingându-l categoric, iar Papalitatea mergând până la excomunicarea regelui Boemiei.

Mutațiile produse în Europa în timpul Renașterii și marilor descoperiri geografice generează un proces de afirmare a statelor naționale și a suveranității lor. Astfel, Jean Bodin (1529-1596) susține suveranitatea absolută a statelor care nu pot fi reunite într-o singură unitate politică, iar Niccòlo Machiavelli (1469-1527), afirmând aceeași idee, susținea că existența a numeroase state suverane, aflate în conflict unele cu altele, reprezintă sursa virtuților militare și explică apariția marilor personalități. Pronunțându-se împotriva soluției uniunii, Machiavelli consideră că aceasta generează în timp un proces de decădere a Europei similar celui al Imperiului Roman. În acest spirit, generat de reprezentanții Renașterii politice europene, Erasmus din Rotterdam (1466-1536) susținea, în locul unei monarhii universale, ideea echilibrului dintre state, care va face carieră în politica europeană a secolului al XIX-lea.

În vâltoarea războaielor religioase din secolul al XVI-lea, cu consecințe politice dezastruoase, precum și a experiențelor generate de rivalitățile interstatale din secolul următor, apar unele proiecte ingenioase, care devin punct de referință pentru inițiativele ulterioare de unitate europeană. În această perspectivă, la începutul secolului al XVII-lea a fost elaborat „Proiectul politic al ducelui de Sully, ministru al regelui Henric al IV-lea” al Franței, inclus

în *Memoriile* acestuia și publicate mult mai târziu, în 1788 (du Rèau, 1995, 39). Cunoscând în chip admirabil problemele politice ale continentului european, marele om de stat francez caută să le soluționeze prin formule de tip federal. El imaginează realizarea unui echilibru între state și între confesiunile religioase (catolică, luterană, calvină), pentru a asigura pacea și securitatea Europei. De asemenea, se înființează și un Consiliu general al Europei, care-și stabilea anual reședința într-un oraș din centrul continentului, urmând să fie compus din patruzeci de reprezentanți ai statelor, aleși pe trei ani, câte patru din statele mari și câte doi din statele mai mici ale Europei. Acest organism avea menirea de a reglementa toate problemele de interes comun, diferendele dintre state – inclusiv cele teritoriale – precum și problemele apărute între suveran și popor în cadrul fiecărui stat.

Cel mai cunoscut proiect de instaurare a păcii generale este elaborat între 1713 și 1717 de către abatele Charles Irénée Castel de Saint-Pierre, participant la pacea de la Utrecht (1712), care punea capăt războaielor lui Ludovic al XIV-lea. Intitulat *Proiect pentru o pace perpetuă în Europa* și *Proiect pentru o pace perpetuă între suveranii creștini*, el oscilează încă între ideea europeană și ideea creștină, precunizând ca suveranii să înființeze o *Societate europeană*, având un Congres sau un Senat permanent care să garanteze statu-quo-ul teritorial existent. Acesta nu putea fi schimbat decât cu trei pătrimi din voturile membrilor congresului, războiul dintre state fiind interzis. Doar Congresul era cel care avea autoritatea de a declara război atunci când un stat era proclamat dușman de către acest organism. Erau prevăzute reglementări cu caracter comercial, bazate pe echilibrul dintre statele europene, iar contribuția lor la veniturile comune se făcea proporțional cu bogăția fiecăruia.

Introducerea măsurilor preconizate urma a se realiza treptat, primul pas fiind convocarea unui Congres la Haga.

Proiectul abatelui de Saint-Pierre s-a bucurat de aprecierea marelui filosof Leibniz, care a adăugat la aspectele politico-juridice și înființarea unei Academii europene care să-i reunească pe toți savanții continentului. Ea avea și misiunea de a coordona activitatea desfășurată pentru elaborarea unei limbi universale. De asemenea, Jean-Jacques Rousseau a studiat cu interes proiectul abatelui de Saint-Pierre, publicând în 1761 o sinteză din conținutul său, urmată de o lucrare (în 1782) ce include aprecierile sale personale privind pacea, intitulată *Judecată asupra păcii perpetue*. Proiectul lui Rousseau preia o mare parte din ideile dezvoltate de abatele de Saint-Pierre, filosoful iluminist aducând însă și unele critici acestora. De pildă, apreciază că suveranii nu vor renunța niciodată la interesele lor particulare în favoarea binelui comun. Socotește că pacea poate fi asigurată nu prin intermediul unui Congres al suveranilor, ci prin crearea unei federații de state întemeiată pe principiile voinței naționale (Duroselle, 1990, 358-359).

În Germania, Immanuel Kant publică la Königsberg, în timpul revoluției franceze, în 1795, *Pentru pacea perpetuă*, unde, la fel ca și Rousseau, propune o confederație generală a statelor europene ale căror regimuri politice trebuia să fie însă republicane, întrucât numai în această formă de stat se poate obține consimțământul cetățenilor pentru a se declara război, sperând ca aceștia să-l limiteze sau chiar să-l elimine din raporturile statale (Duroselle, 1990, 358-359).

O perspectivă asupra problematicei europene aduce romantismul, în varianta sa germană, când apare și se afirmă nostalgia unei Europe medievale unite. În acest sens, în 1799, poetul Friedrich Leopold von Hardenberg Novalis, în eseu intitulat

Creștinismul sau Europa, evocă imaginea unei unități europene, anterioare Reformei, în timp ce Europa creștină se afla sub egida Papalității. Din acest punct de vedere, singura posibilitate a unității europene era renașterea religioasă, printr-un mare Conciliu european ecumenic, expresie a tuturor confesiunilor religioase. În spiritul lui Novalis, mulți filosofi, istorici, literați ai vremii au susținut o federație creștină bazată pe unirea celor trei confesiuni (catolică, protestantă, ortodoxă), cu atragerea Rusiei în cadrul Europei unite.

În secolul al XVIII-lea, numeroasele propuneri și proiecte menite să se materializeze concret în plan constituțional dezvăluie faptul că sentimentul unității continentale domină elita intelectuală a vremii.

În mod paradoxal, în secolul al XIX-lea, denumit secolul naționalităților în istoria Europei, când sentimentul național este puternic, numeroși intelectuali sau oameni politici afirmă și dezvoltă ideea europeană, care venea oarecum în contradicție cu statul-națiune. De altminteri, în secolul al XIX-lea, proiectele despre unitatea europeană abundă în spiritualitatea continentului. Dintre acestea, proiectul reformatorului utopist Henri de Saint-Simon (1760-1825) a exercitat o mare influență în epocă, impunându-se ca o adevărată chartă-model a ideii europene în secolul naționalităților. Fiind un proiect al *Statelor Unite ale Europei*, el încorporează ideile liberalismului, pacifismului și utopismului într-o formulă federativă: *Reorganizarea societății europene sau necesitatea și mijloacele de a uni laolaltă popoarele europene* (Fondation Robert Schuman, 1993, 27-28). Este semnificativ faptul că ideea lui Saint-Simon de unitate europeană trebuia să se întemeieze, în primul rând, pe înțelegerea franco-britanică. Ea era exprimată prin crearea unui parlament general, întemeiat pe interesele comune ale Europei, și nu pe cele particulare ale națiunilor compo-

nente. Parlamentul va elabora un cod moral general pe care să se întemeieze federația europeană și se va ocupa, de asemenea, de toate problemele continentului – de la cele financiare până la cele legate de instrucțiunea publică, exercitarea liberă a tuturor religiilor sau colonizarea Lumii Noi. Într-o epocă când lupta pentru formarea și afirmarea unor noi națiuni genera rivalități între statele europene, proiectul lui Saint-Simon avea menirea de a promova unitatea comună a europenilor, pentru a anihila caracterul potențial războinic al statelor-națiune. Dar acest mesaj nu a fost înțeles atunci de factorii politici, ci doar de o parte a elitei intelectuale care a receptat spiritul proiectului saint-simonian – cum a fost, de pildă, Johann Wolfgang Goethe. Fiind un mare european, el a militat pentru unitatea spirituală nu numai a continentului, ci a lumii prin promovarea unor idealuri universale, de mare ecou în gândirea contemporanilor și a posterității.

Într-un fel, cea mai mare parte a proiectelor nu a fost lipsită de contradicții prezente atât în forma, cât și în conținutul acestora. De pildă, republicanii se manifestau și se exprimau ca sinceri proeuropeni, dar ezitau între formularea susținerii unei Europe care să se identifice cu o juxtapunere de identități naționale și o Europă unitară pe baze federaliste. Fondator, în 1834, a mișcării *Tinerei Europe*, italianul Giuseppe Mazzini propune depășirea acestei contradicții prin satisfacerea, mai întâi, a sentimentelor naționale și apoi prin crearea unei federații de republici europene. Reprezentând o viziune ideală asupra unei umanități perfecte, concepția lui Mazzini nu cuprindea însă proiecte concrete de realizare a unității europene și universale, ci doar o declarație de principii morale universale, referitoare la libertate, egalitate și progres, lăsându-se tot ceea ce depășea sfera interesului general în seama deplinei libertăți de acțiune a națiunilor (Romano, 1977, 19-20).

Expresia *Statele Unite ale Europei* îi aparține atât italianului Carlo Cattaneo (1801-1869) – filosof, istoric, economist, geograf și lingvist, conducător al revoluției milaneze din 1848 – cât și marelui romancier francez Victor Hugo. Carlo Cattaneo afirma că „nu va exista pace decât atunci când se vor crea Statele Unite ale Europei” (Romano, 1977, 19-20). Cu prilejul Congresului de pace, organizat la Paris în august 1849, Victor Hugo, în calitate de președinte al prezidiului, asistat de Richard Cobden, a pronunțat un discurs rămas de atunci celebru și profetic, punând în perspectivă „piața comună” și o „comunitate culturală”, în locul puștilor și bombardamentelor. Ele vor fi înlocuite „de voturi, prin sufragiul universal al popoarelor, prin veritabilul arbitraj al unui mare Senat suveran, care va fi Europa, așa cum este astăzi Parlamentul englez” (de Sainte-Lorette, 1955, 31-32). Noțiunea *Statele Unite ale Europei* era evocată pentru a sugera apropierea și contactele strânse cu Statele Unite ale Americii: „Va veni o zi când vom vedea cele două tabere imense, Statele Unite ale Americii și Statele Unite ale Europei, așezate una în fața celeilalte, dându-și mâna peste mări, făcând schimb cu produsele lor, punând în relație comerțul lor, industriile lor, artele lor, geniile lor, defrișând globul, colonizând pustiriile, perfecționând creația divină sub ochii Creatorului” (Gaillard, Rowley, 2001, 9).

În ce măsură oare perspectivele deschise de Saint-Simon, Mazzini și Victor Hugo au cunoscut o dezvoltare în deceniile care au precedat primul război mondial?

Ideea organizării Europei a fost prezentă la conferințele de pace desfășurate la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și XX. La acestea s-au dezbătut pe larg atât internaționalismul, cât și europenismul. De pildă, la cel de-al doilea Congres internațional al păcii, reunit la Roma în 1891, mai mulți teoreticieni au relansat tema

privind *Statele Unite ale Europei*. Apoi, la Conferința păcii de la Haga din 1899, inițiată de țarul Nicolae al II-lea al Rusiei, s-au dezbătut atât problemele legate de ambițiile universaliste, internaționaliste ale statelor participante, cât și cele privind unitatea europeană. La fel s-a întâmplat și la cea de-a doua Conferință a păcii de la Haga, din 1907.

Dar înainte să se deschidă marea carieră a Europei Unite, ea a fost înăbușită, ipotetic, de naționalismele de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. De altfel, Bismark, după unificarea Germaniei, vorbea de Europa numai în termenii echilibrului politic dintre marile puteri, echilibru care va fi rupt în 1914, când s-a comis prima „crimă contra Europei”, după expresia lui Romain Rolland (Fondation Robert Schuman, 29).

În acest context, este important de relevat că în aria central-europeană, frământată de confruntarea tendințelor naționale divergente, se formulează, încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, proiecte de federalizare a monarhiei habsburgice, concepută ca o arie viitoare a Confederației dunărene. Este vorba de o recompunere a spațiului dunărean, după dezmembrarea monarhiei habsburgice, prin formarea unei confederații incluzând Polonia, Ungaria, România și teritoriile slavilor de sud. Ea urma să fie constituită cu sprijinul Turciei, pentru a contracara opoziția previzibilă a Austriei și Rusiei.

Formula dualismului austro-ungar, creat în 1867, a înăbușit pentru câteva decenii dezvoltarea ideilor federaliste. Însă în 1906, românul Aurel C. Popovici, în lucrarea intitulată *Statele Unite ale Austriei Mari* (Ciorănescu, 2004, 103) elaborează un model încheșat și amănunțit de soluție federală privind reorganizarea monarhiei cu scopul de a contracara pericolul hegemoniei germanice sau rusești în aria central-europeană. *Statele Unite ale Austriei Mari* trebuia să înglobeze 15 state federale

componente (Austria germană, Boemia germană, Moravia, Boemia cehă, Galiția occidentală, Transilvania, Croația, Slovenia, Slovacia, Voievodina, Ungaria, Secuimea, Trento și Triest), fiecare având o constituție și un guvern, parlament și justiție proprii. De asemenea, trebuiau create instituții federale la Viena, incluzând un guvern central, un parlament ales prin vot direct și organe federale de justiție, limba oficială fiind germana. Acest proiect s-a bucurat de sprijinul larg al arhiducelui Franz-Ferdinand, care nu a renunțat niciodată la ideea federală, socotind-o capabilă să înlănuască sau chiar să potolească naționalismele în periculoasă creștere, mai ales în centrul și sud-estul Europei. În această acțiune Franz-Ferdinand i-a avut colaboratori pe românii Vaida-Voievod și Aurel C. Popovici.

Primul război mondial, a doua mare catastrofă europeană după căderea Romei, a generat intrarea continentului într-o adevărată stare de anarhie, marcând sfârșitul dramatic al soluțiilor privind unitatea statelor europene.

De la ideea declinului Europei, în perioada interbelică, la *Statele Unite ale Europei*. Utopii și realități

Lecția ucigătoare a războiului mondial i-a obligat pe europeni să reflecteze din nou, cu o anumită spaimă, la propria lor identitate. În atmosfera sumbră postbelică, teama declinului continentului devine aproape obsesivă, mai ales în sfera spiritualității germane. Ea a fost generată de înfrângerea în război, precum și de articolul 231 din tratatul de la Versailles privind clauza vinovăției de război a Germaniei. Ideea se amplifică odată cu apariția lucrării

lui Oswald Spengler, *Declinul Occidentului*. Primul volum, de 600 de pagini, al filozofului german a apărut în 1918, într-un tiraj de 70.000 de exemplare, iar al doilea volum în 1922 (Spengler, 1931, 1-3).

Problema declinului Europei nu era o idee foarte originală. În secolul precedent, mai mulți filosofi și istorici au abordat-o – de pildă, Burkhardt, Nietzsche, Schelling, Leopold Ranke etc. Dar după război era nou altceva, și anume sentimentul cu privire la sfârșitul unei lumi, culturi, civilizații, în sensul că nimic nu va mai putea fi ca înainte de declanșarea marelui cataclism.

Teza lui Spengler se fundamentează pe o concepție ciclică cu privire la evoluția civilizațiilor, pesimismul său marcând până astăzi gândirea europeană și universală. Pentru Spengler, civilizația reprezintă moartea unei culturi, întrucât fiecare cultură traversează fazele evolutive ale omului, având un „ciclu vital” ce include copilăria, adolescența, maturitatea și bătrânețea. Anihilarea unei culturi, prin bătrânețea ei, transformă cultura în civilizație. „Civilizațiile – spune Spengler – sunt stadiile cele mai superficiale și mai artificiale pe care le poate atinge o comunitate umană superioară. Ele reprezintă un sfârșit; ele urmează devenirea ca devenit, ca existent, urmează viața ca moarte, evoluția ca încremenire... Ele reprezintă un soroc irevocabil, dar la care se ajunge, întotdeauna, dintr-o profundă necesitate” (Spengler, 1996, 5). După Spengler, fiecare mare cultură are un ciclu vital de o mie de ani, cât au durat culturile babiloniană, indiană, greco-romană.

Apărând în preajma anului 1000, cultura occidentală s-a transformat în civilizație în secolul al XVIII-lea și nu va depăși cu mult anul 2000, când se va apropia de încheierea ciclului său vital. Astfel, Spengler lansează ideea unui destin implacabil care va duce la eșuarea societății occidentale,

dominată de forța banului, care prevalează și asupra justiției, adevărului și culturii. Dezvoltarea organică a societății face firească această sentință, indiferent de voința individuală a oamenilor. Acest sentiment tragic era împărtășit, într-o bună măsură, de mai mulți intelectuali ai vremii, precum André Gide, Paul Valéry sau André Malraux.

Reacția acestor mari spirite europene în fața perspectivelor sumbre ale viitorului era căutarea unor soluții care să salveze de la pieire civilizația continentului. Iar primul pas îl reprezenta redefinirea surselor și trăsăturilor caracteristice ale spiritualității europene. Paul Valéry (1871-1945), așa cum menționam, a dat o definiție clară a europenismului, iar Thomas Mann (1875-1955) vedea calea de salvare prin dezvoltarea unui nou umanism european, bazat pe libertate, toleranță și rațiune. José Ortega y Gasset, în lucrarea sa de mare răsunet *Revolta maselor*, consideră că problemele prezentului sunt efectul naționalismelor violente declanșate, ele nereprezentând o perspectivă, fiind contrare creației istorice. Socotea că din criza fecundă traversată de Europa se va naște Noua Europă unită, conștientă de misiunea ei istorică și civilizatoare.

La începutul lui octombrie 1923, apărea la Viena lucrarea intitulată *PanEuropa*, scrisă de Richard de Coudenhove-Kalergi, unde autorul își exprimă marea sa ambiție de a-i uni pe europeni. El a sprijinit programul mișcării paneuropene, care avea obiective și scopuri precise: să înfăptuiască unificarea continentului în scopul asigurării stabilității și păcii mondiale. Decăderea Europei era apreciată de către Kalergi ca fiind generată de sistemul său politic învechit, de conflictele de clasă și de îmbinarea slăbiciunilor interne cu vulnerabilitatea externă, ca urmare a ascensiunii marilor puteri extraeuropene. În opinia lui, granițele *PanEuropei* trebuiau să fie trasate în funcție de factori politici și

culturali, iar realizarea obiectivelor de unificare urma să se facă în etape. *PanEuropa* cuprindea, într-o primă fază, statele continentale, Angliei rămânându-i deschisă posibilitatea aderării viitoare. O constituție paneuropeană și un parlament bicameral al continentului, alcătuit dintr-o cameră a popoarelor, cu 300 de deputați, și cealaltă a statelor, expresie a celor 26 de țări continentale, va desăvârși unificarea.

Activitatea organizatorică impresionantă a contelui Kalergi a permis nașterea unei mișcări paneuropene de anvergură, care a avut o influență atât la nivelul factorilor politici și de putere ai vremii, cât și în rândul opiniei publice. Prin cărți, reviste (*Statele Unite ale Europei, Europa Nouă*) s-a difuzat și dezbătut, inclusiv în Europa centrală și orientală, programul paneuropean. Este important să subliniem, în acest context, că problema federației statelor europene a fost larg dezbătută în cadrul ciclului de prelegeri organizat de Institutul Social Român, condus de Dimitrie Gusti, unde a fost invitat să participe și contele Kalergi (Gusti, 2003, 108-126).

Mișcarea europeană înregistrează un succes organizatoric remarcabil cu prilejul Congresului paneuropean desfășurat în octombrie 1926 la Viena, sub președinția lui Eduard Beneș, având 2000 de participanți. Dar marea responsabilitate de a elabora planul unificării europene și de a-l supune dezbaterii politice oficiale interguvernamentale i-a revenit lui Aristide Briand, ministru francez de Externe și președinte de onoare al mișcării *PanEurope*. Întâlnindu-se la Madrid, pe 11 iunie 1929, cu Gustave Stresemann, Aristide Briand i-a făcut cunoscut omologului său german proiectul federației europene. El era susținut și de Marea Britanie și avea scopul să asigure atât pacea continentului, cât și piața comună europeană, protejând-o în fața expansiunii economice americane.

Europa lui Aristide Briand s-a creionat în cadrul Adunării generale a Ligii Națiunilor

din 5 septembrie 1929, când ministrul de Externe francez care îndeplinea atunci și funcția de prim-ministru al Franței a expus *Planul Uniunii federale europene* (Kalergi, 1952, 175-177), punându-l în dezbateră oficială a acestui for internațional.

În plenul dezbaterilor, Aristide Briand a propus adoptarea principială a ideii unificării și inițierea de dezbateri oficiale pentru concretizarea ei, fiind sprijinit în această acțiune de Gustave Stresemann.

Planul lui Aristide Briand conținea *in nuce* contradicții evidente. Menținerea integrală a suveranității naționale nu era compatibilă cu ideea federală, exprimată imprecis prin sintagma *legături federale* din textul proiectului (du Rêau, 1995, 103). Briand folosea fie noțiunea *Statele Unite ale Europei*, fie *asociere*, fie *legături federale*, fără să precizeze clar despre ce anume era vorba (Fondation Robert Schuman, 1993, 30-31).

Dacă Gustave Stresemann s-a declarat total de acord cu prioritatea problemelor economice în cadrul Uniunii, el a formulat însă rezerve față de domeniul politic. Tot la fel, Henderson – din partea Marii Britanii – sprijinindu-se pe experiența Commonwealth-ului, a arătat că este greu să realizezi unificarea fără să afectezi suveranitatea statelor (du Rêau, 1995, 104). La întrunirea celor 27 de state europene, desfășurată în aceeași zi, la propunerea miniștrilor de Externe german și britanic, Aristide Briand a fost solicitat să prezinte, la viitoarea Adunare generală a Ligii Națiunilor, un memorandum scris despre proiectul detaliat al uniunii europene.

În următoarele luni, conjunctura economică și politică mondială se modifică substanțial, astfel încât amânarea dezbaterii proiectului i-a pecetluit practic soarta. Apoi, moartea lui Stresemann, la 3 octombrie 1929, a reprezentat o grea lovitură dată concilierii franco-germane, ea fiind funda-

mentul creării Uniunii. Venirea la putere a guvernului Brüning, în urma alegerilor din 1930, a generat o adevărată cotitură în politica externă germană, ideea concilierii cu Franța cedând loc celei privind revizuirea tratatelor și întăririi poziției Germaniei pe continent. Proiecte de unificare regională a țărilor central-europene reapar treptat. Cartea lui Frederik Naumann, *Mitteleuropa*, apărută încă din 1915, devine extrem de populară, fiind susținută de principalii factori politici germani, care orientau tot mai mult regimul spre dreapta.

Un nou proiect asupra organizării unei uniuni federale europene este prezentat, în mai 1930, tuturor guvernelor din Europa cu excepția Uniunii Sovietice și Turciei, prin intermediul ambasadurilor francezi din fiecare țară a continentului. Intitulat *Memorandum*, acesta era diferit față de principiile generale enunțate, în septembrie 1929, de Aristide Briand. Dacă proiectul inițial al lui Briand punea accentul pe crearea bazelor economice ale uniunii, *Memorandumul* consideră prioritară garantarea securității statelor și suveranitatea națională a statelor membre, împotriva principiului federalist. *Memorandumul* i-a dezamăgit pe adepții mișcării *Pan-europene*, deși Conferința reprezentanților statelor europene, întrunită la Geneva la 9 septembrie 1930, a luat în dezbateră conținutul acestuia. Înaintea morții sale, survenită în martie 1932, Aristide Briand, dezamăgit și descumpănit, a cerut retragerea proiectului său, sfârșind astfel destinul celei mai frumoase inițiative interbelice de creare a unității europene.

Multe dintre problemele interesante apărute în dezbaterile comisiei de studiu privind inițiativele lui Aristide Briand au fost valorificate, în practică, după cel de-al doilea război mondial.

Bibliografie

- Almaș, Dumitru și Banciu, Angela. (1994). *Voltaire istoric*. București : Editura Științifică.
- Bagdasar, Nicolae. (1931). *Din problemele culturii europene*. București : Societatea Română de Filosofie.
- Bagdasar, Nicolae. (1969). *Teoreticieni ai civilizației*. București : Editura Științifică.
- Banciu, Angela. (2003). *Cultură și civilizație europeană. Repere istorice și semnificații valorice*. București : Lumina Lex.
- Banciu, Angela, (coord.). (2006). *Integrare europeană. Repere istorice și evoluții instituționale contemporane*. București : Politehnica Press.
- Brague, Rémi. (1992). *Europe, la voie roumaine*. Paris : Criterion.
- Braudel, Fernand. (1994). *Gramatica civilizațiilor*, vol. I. București : Editura Meridiane.
- Carpentier, Jean și Lebrun, François. (1997). *Istoria Europei*. București : Editura Humanitas.
- Chauun, Pierre. (1986). *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*. București : Editura Meridiane.
- Ciorănescu, George. (2004). *Europa unită. De la idee la întemeiere*. București : Editura Paideea.
- Duroselle, Jean-Baptiste. (1965). *L'idée d'Europe dans l'histoire*. Paris : Denoël.
- Duroselle, Jean-Baptiste. (1990). *L'Europe. Histoire de ses peuples*. Paris : Perrin.
- Duțu, Alexandru. (1999). *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*. București : Editura All.
- Fondation Robert Schuman. (1993). *Les nouvelles frontières de l'Europe*. Paris : Edition Economique.
- Gaillard, Jean-Michel și Rowley, Anthony. (2001). *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea*. Traducere din franceză de Em. Galaicu-Păun. Chișinău : Editura Cartier.
- Gusti, Dimitrie. (2003). Problema Federației Statelor Europene. *Sociologie Românească*, vol. 1, 4. 108-126.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. (1968). *Prelegeri de filosofie a istoriei*. București : Editura Academiei.
- Huntington, Samuel. (1998). *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*. București : Editura Antet.
- Iorga, Nicolae. (1987). *Evoluția ideii de libertate*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ilie Bădescu. București : Editura Meridiane.
- Kalergi, Coudenhove. (1952). *J'ai choisi l'Europe*. Paris : Plon, 175-177.
- Marga, Andrei. (2001). *Filosofia unificării europene*. Cluj-Napoca : Editura Fundației pentru Studii Europene.
- Noica, Constantin. (1968). *Modelul cultural european*. București : Editura Humanitas.
- du Rêau, Elisabeth. (1995) *L'idée d'Europe au XXe siècle*. Paris : Edition Complexe (f.a.).
- Renouvin, Pierre și Duroselle, Jean-Baptiste. *Introduction à l'histoire de relations internationales*, Paris : Armand Colin.
- Romano, Sergio. (1977). *Histoire de l'Italie, du Risorgimento à nos jours*. Paris : Edition du Seuil.
- de Sainte-Lorette, Lucien. (1995). *L'idée d'union fédérale européenne*. Paris : Colin.
- Spengler, Oswald. (1931). *Le Declin de l'Occident*. Paris : Gallimard, 1-3.
- Spengler, Oswald. (1996). *Declinul Occidentului*, vol. I. Craiova : Editura Beladi.
- de Tocqueville, Alexis. (1995). *Despre democrație în America*, vol. I și II. București : Editura Humanitas.
- Toynbee, Arnold J. (1997). *Studiu asupra istoriei*, sinteză a volumelor I-II de D.C. Somervell, traducere de Dan A. Lăzărescu. București : Editura Humanitas.
- Valéry, Paul. (1957). *Variétés*. În *Oeuvres complètes*. Paris : Gallimard.
- Weber, Max. (1993). *Etica protestantă și spiritul capitalismului*. București : Editura Humanitas.
- Werner, Karl Ferdinand. (1992). *Histoire de France. Les Origines*, vol. I. Paris : Livre de Poche, 24-25.

Wolf, Larry. (2000). *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în Epoca Luminilor*. București: Editura Humanitas.

Abstract

Nowadays we are passing through a change of paradigm, after the radical rupture with the European idea generated by the dividing, for half a century, of our continent. This study analyses the origins and specifics of Europe, as well as the slow evolution of the European idea, up until modern times. It also relieves the proceedings of gradual affirmation of the European identity consciousness, also expressed by the elaboration of numerous projects to achieve an institutional and politic unity of Europe, projects that have been made available for practice in the after war period.

Primit la redacție : august 2006